
Moderní sociální teorie

Austin Harrington a kol.

Základní témata a myšlenkové proudy

Harrington, Austin

Moderní sociální teorie / Austin Harrington a kol.;
[z anglického originálu ... přeložila Hana Loupová]. –

Vyd. 1. – Praha: Portál, 2006. – 496 s.

Název originálu: Modern social theory

ISBN 80-7367-093-3

316.3 * 316.2

- společnost
- sociologické teorie
- učebnice

316 – Sociologie [18]

37.016 – Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

Lektoroval PhDr. Jan Balon, Ph.D.

Původní anglické vydání:

Modern Social Theory: An Introduction, Oxford University Press

© 2005

České vydání:

Translation © Hana Loupová, 2006

© Portál, s. r. o., Praha 2006

ISBN 80-7367-093-3

Obsah

Poděkování	17
O autorech	19
Poznámka pro čtenáře: rozsah knihy	23
Úvod: Co je sociální teorie?	27
Austin Harrington	
Význam pojmu „teorie“	28
Věda a sociální věda	30
Metoda a metodologie sociálního výzkumu	31
Sociální teorie a „zdravý rozum“	32
„Fakta“, „hodnoty“ a „objektivita“	34
Sociální teorie a další teoretické disciplíny	36
<i>Sociální teorie a politická teorie</i>	36
<i>Sociální teorie a psychologie</i>	37
<i>Sociální teorie a humanitní vědy</i>	38
Závěr	40
K zamyšlení	40
Doporučená literatura	40
Zdroje informací v periodickém tisku	42
Internetové stránky	43

1 Klasická sociální teorie I: souvislosti a počátky	45
Austin Harrington	
Modernita a tradice: Co je „moderní“? Co je „tradiční“?	46
Západní modernita	49
<i>Kulturní modernita: věda a úpadek náboženství</i>	50
<i>Politická modernita: zákon, demokracie a stát</i>	51
<i>Společensko-ekonomická modernita: kapitalismus, průmysl a vzestup měst</i>	53
Sociální teorie v 19. století	54
<i>Politická ekonomie a utilitarismus: Adam Smith a Jeremy Bentham</i>	55
<i>Liberalismus a občanská společnost:</i>	
<i>John Stuart Mill a Alexis de Tocqueville</i>	56
<i>Pozitivismus: Auguste Comte a Herbert Spencer</i>	58
<i>Teorie elit: Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto a Robert Michels</i>	60
<i>Společenská a společnost: Ferdinand Tönnies</i>	62
Námítky proti západní modernitě: rozum a nároky vědy	63
<i>Eurocentrismus v sociální teorii</i>	64
<i>Temnější stránky osvícenství</i>	66
Závěr	70
K zamyšlení	71
Doporučená literatura	71
Internetové stránky	72
2 Klasická sociální teorie II: Karl Marx a Émile Durkheim	73
Antonio Palumbo a Alan Scott	
Karl Marx: historický materialismus a kritika idealistické filozofie	74
<i>Marx, Hegel a Feuerbach</i>	75
Politická ekonomie a kritika kapitalismu	77
<i>Feudalismus a kapitalismus</i>	78
<i>Užitná hodnota, směnná hodnota a zbožní forma</i>	80
<i>Práce, vykořisťování a zbožní fetišismus</i>	80
<i>Kapitalistická expanze a sebezničení</i>	82
Kritika politického liberalismu	83
<i>Stát, občanská společnost a náboženství</i>	84
<i>Soukromé vlastnictví, reforma a revoluce</i>	85
Émile Durkheim: sociologie jako autonomní věda	86
<i>Durkheimova Pravidla sociologické metody</i>	87
<i>Solidarita a sociální diferenciaci:</i>	
<i>Durkheimova Společenská dělba práce</i>	89
<i>Řešení anomie: zaměstnanecké skupiny a zprostředkující činitelé</i>	91

Morálka a občanská společnost	93
<i>Důvěra, smlouvy a morální individualismus</i>	93
<i>Stát a světské vzdělání</i>	95
Náboženství a sociální evoluce: Durkheimova práce <i>Elementární formy náboženského života</i>	96
Závěr	97
K zamyšlení	99
Doporučená literatura	99
Internetové stránky	101
3 Klasická sociální teorie III: Max Weber a Georg Simmel	103
Gianfranco Paggi	
Max Weber: myšlenka interpretativní sociologie	104
<i>„Vysvětlení“ a „porozumění“: význam výrazu verstehen</i>	105
<i>Úloha hodnot a ideálních typů</i>	106
Náboženství, kapitalismus a modernita	107
<i>Weberova práce Protestantská etika a duch kapitalismu</i>	108
<i>Světová náboženství a sociálně-ekonomické změna</i>	111
Moc, stratifikace a nadvláda	113
<i>Moc, třída, status a strany</i>	114
<i>Panství a legitimita</i>	115
Racionalizace a vzestup „západního racionalismu“	118
Georg Simmel: „sociologie forem“	119
<i>Interakce a výměna: Simmelova Soziologie z roku 1908</i>	120
<i>Sociabilita a sociální proces</i>	121
<i>Ambivalence a reciprocita</i>	123
Peníze a modernita: Simmelova <i>Philosophie des Geldes</i>	124
<i>„Tragédie kultury“</i>	126
Tragické vědomí u Webera a Simmela: vazby na Nietzscheho a Freuda	127
Závěr	128
K zamyšlení	129
Doporučená literatura	130
Internetové stránky	131
4 Funkcionalismus a jeho kritici	133
John Halmwood	
Funkcionalismus v antropologii	134
Robert Merton: manifestní a latentní funkce	136

Talcott Parsons: funkcionalismus jako sjednocená obecná teorie . . .	139
<i>Parsonsova „voluntaristická teorie jednání“</i>	140
<i>Sociální systémy a „problém řádu“</i>	141
<i>Moc, hodnoty a normy</i>	143
<i>Strukturální diference</i>	146
Kritika funkcionalismu: námitky a alternativy	148
<i>Teorie konfliktu</i>	149
<i>Marxistická kritika</i>	150
<i>Důraz na racionálního aktéra</i>	154
<i>„Neofunkcionalismus“</i>	156
Závěr	158
K zamyšlení	159
Doporučená literatura	159
Internetové stránky	160
5 Interpretativismus a interakcionismus	161
William Outhwaite	
Idea interpretace: porozumění zevnitř	162
Alfred Schutz a fenomenologická sociologie	164
George Herbert Mead a americký pragmatismus	166
Symbolický interakcionismus a chicagská škola	167
Erving Goffman a „prezentace já v každodenním životě“	169
Harold Garfinkel a etnometodologie	170
Sociologie vědění	173
<i>Karl Mannheim a sociologie vědění</i>	173
<i>Antropologické přístupy k vědění</i>	176
<i>Sociální studia vědy: vzestup sociálního konstruktivismu</i>	177
Jazyk a hermeneutika	180
<i>Peter Winch, Hans-Georg Gadamer</i> <i>a začínající Jürgen Habermas</i>	180
Závěr	183
K zamyšlení	185
Doporučená literatura	185
Internetové stránky	187
6 Historická sociální teorie	189
Dennis Smith	
Historické myšlení v sociální teorii	190

Americká historická sociologie	
v polovině 20. století: vliv funkcionalismu	193
<i>Parsonsovska škola: Neil Smelser a Shmuel Eisenstadt</i> <i>o dlouhodobých sociálních procesech</i>	193
Evropská historická sociologie v polovině století: krize liberální demokracie	196
<i>T. H. Marshall o sociálním občanství</i>	197
<i>Joseph Schumpeter o kapitalismu, socialismu a demokracii</i>	197
<i>Friedrich Hayek o volném trhu</i>	199
Norbert Elias a „civilizační proces“	201
Vzestup národních států: revoluce a násilí	204
<i>Barrington Moore: modernita a agrární mocenská základna</i>	205
<i>Charles Tilly: kapitál a donucení při vzestupu států</i>	206
<i>Theda Skocpolová o sociálních revolucích</i>	207
Vysvětlení vzestupu Západu	208
<i>Perry Anderson: feudalismus a přechod ke kapitalismu v Evropě</i> <i>Teorie světových systémů Immanuela Wallersteina</i>	210
Závěr	211
K zamyšlení	213
Doporučená literatura	213
Internetové stránky	214
7 Západní marxismus	215
Douglas Kellner	
Západní marxismus a kritika ideologie	216
<i>György Lukács a Karl Korsch:</i> <i>reifkace a stanovisko proletariátu</i>	218
<i>Antonio Gramsci: teorie hegemonie</i>	220
Kritická teorie společnosti: frankfurtská škola	222
<i>Teorie „kulturního průmyslu“</i>	224
<i>Walter Benjamin: masová kultura a úpadek „aury“</i>	224
<i>Theodor Adorno a Max Horkheimer: Dialektik der Aufklärung</i>	225
<i>Jürgen Habermas: emancipace a veřejná sféra</i>	227
Západní marxismus od šedesátých let do současnosti	229
<i>Herbert Marcuse: Jednorozměrný člověk</i>	229
<i>Francouzský a italský marxismus</i>	230
<i>Strukturální a analytický marxismus</i>	231
Kulturální studia ve Velké Británii a v USA: vliv marxismu	232
Závěr	237

K zamyšlení	237
Doporučená literatura	237
Internetové stránky	239
8 Psychoanalytická sociální teorie	241
Anthony Elliot	
Sigmund Freud a jeho odkaz sociologii	242
<i>Potlačení, civilizace a oidipovský komplex</i>	243
Psychoanalýza po Freudovi: vývoj sociální teorie	245
Francouzská strukturalistická psychoanalýza:	
Jacques Lacan a jeho škola	248
<i>Potíže s Lacanem</i>	250
<i>Lacan, Althusser a Žižek</i>	251
Psychoanalýza ve feministické sociální teorii	253
Nancy Chodorowová: vztah matka–dítě a mužská nadvláda	254
<i>Jessica Benjaminová: gender a jednání</i>	256
<i>Julia Kristeva: subverze a ženská sémiotika</i>	258
Postmodernismus a psychoanalýza: Gilles Deleuze a Félix Guattari	260
Závěr	262
K zamyšlení	263
Doporučená literatura	264
Internetové stránky	265
9 Strukturalismus a poststrukturalismus	267
Samantha Ashendenová	
Ferdinand de Saussure a strukturální lingvistika	268
Strukturalismus a antropologie: Claude Lévi-Strauss	272
Diference a dekonstrukce: Jacques Derrida	275
<i>Řeč, psaní a logocentrismus</i>	276
<i>Diference, decentrace a dekonstrukce subjektu</i>	278
Diskurz, vědění a moc: Michel Foucault	280
<i>„Epistémé“, diskurzivní praktiky a „konec člověka“</i>	280
<i>Genealogie, subjektivita a vztah moc-vědění</i>	283
Závěr	287
K zamyšlení	288
Doporučená literatura	288
Internetové stránky	290

10 Struktura a jednání	291
Anthony King	
Co je „struktura“ a „jednání“?	292
<i>Anthony Giddens a Pierre Bourdieu: rozdíly a podobnosti</i>	293
Giddensova teorie strukturace	294
<i>Struktura, systém a „zamlčené vědění“</i>	295
Bourdieu a myšlenka reflexivní sociologie	298
<i>Teorie praxe</i>	299
<i>Habitus a pole</i>	300
<i>Kulturní kapitál</i>	303
Realistická sociální teorie: Roy Bhaskar a Margaret Archerová	306
Problémy determinismu a individualismu	
v úvahách o struktuře a jednání	308
<i>Řešení dilematu</i>	309
Závěr	310
K zamyšlení	311
Doporučená literatura	311
Internetové stránky	312
11 Feministická sociální teorie	313
Lisa Adkinsová	
Ženy v klasické sociální teorii: vyloučení žen ze sociálního prostoru	314
Weber, Durkheim a Simmel z feministické perspektivy	315
<i>Tělo jako „chybějící přítomnost“ v klasické a současné teorii</i>	317
Ženy a socializace: práce, reprodukce a sexualita	318
<i>Feminismus a marxismus</i>	319
Modernita jako genderový konstrukt	321
<i>Konstrukce ženskosti a mužskosti</i>	322
Rozdíl mezi pohlavím a genderem	325
<i>Heterosexualita a homosexualita</i>	328
Gender a jeho vztah k exkluzi	329
<i>Feminismus a postkoloniální teorie</i>	330
Závěr	333
K zamyšlení	334
Doporučená literatura	334
Internetové stránky	335

12 Modernita a postmodernita: I. část	337
Barry Smart	
Postmodernismus a postmodernita jako předmět diskuse	338
<i>Kteří teoretici jsou „postmodernističtí“?</i>	338
<i>Předchůdci postmodernismu</i>	340
<i>Postmodernismus od osmdesátých let</i>	341
<i>Užitečné a neužitečné užití výrazů „postmoderní“ a „postmodernistický“</i>	344
Jean-François Lyotard: legitimita a „konec velkých vyprávění“	346
<i>Krise vědeckého poznání</i>	347
<i>Kapitalismus a technokracie</i>	347
Jean Baudrillard: konzumní společnost a kulturní analýza	350
<i>Simulace, simulakra a masová média</i>	351
Frederic Jameson: postmodernismus a „kulturní logika pozdního kapitalismu“	353
Zygmunt Bauman: ambivalence, nahodilost a „postmoderní etika“	354
Závěr	358
K zamyšlení	359
Doporučená literatura	359
Internetové stránky	360
13 Modernita a postmodernita: II. část	361
Gerard Delanty	
Tři problémy postmodernismu	362
Modernita a radikální imaginace:	
Cornelius Castoriadis a Agnes Hellerová	364
Modernita a růst komunikativního rozumu: Jürgen Habermas	368
<i>Habermasova teorie komunikativního jednání</i>	368
<i>Systém kolonizuje přirozený svět</i>	370
<i>Diskurzivní demokracie a vláda zákona</i>	371
<i>Kritika Habermase</i>	373
Systémová teorie modernity Niklase Luhmanna	374
Reflexivní modernizace	376
<i>Ulrich Beck o reflexivní modernitě a rizikové společnosti</i>	377
<i>Anthony Giddens o reflexivitě a individualizaci</i>	378
Závěr	380
K zamyšlení	381
Doporučená literatura	381
Internetové stránky	383

14 Globalizace	385
Robert Holton	
Co je globalizace? Hledání pracovní definice	386
<i>Globalizační trendy: idea „nadmárodního“ vývoje</i>	388
Procesy globalizace	389
<i>Globalizované trhy</i>	389
<i>Časoprostorová komprese a globální velkoměsta</i>	390
<i>Sítě, toky a „vyvázání“</i>	391
<i>Řízení a regulace</i>	392
<i>Oslabuje se národní stát?</i>	393
<i>Problémy ekonomického determinismu</i>	394
Právní, politická a kulturní globalizace	395
<i>Je ekonomická globalizace hnacím motorem právní a politické globalizace?</i>	396
<i>Dva příklady: regulace globálního obchodu a rozvoj internetu</i>	398
Globální kultura a „glokalizace“	400
<i>Univerzalizmus a partikularismus</i>	402
<i>Diferenciace a integrace v globalizační teorii</i>	403
Jak nová je globalizace? Některé historické souvislosti	405
Závěr	407
K zamyšlení	409
Doporučená literatura	409
Internetové stránky	410
Závěr: Sociální teorie pro 21. století	411
Austin Harrington	
Glosář	417
Biografická příloha	440
Literatura	463
Rejstřík	490

tofských myšlenek na poli psychologie ve vztahu ke koncepci „governmentality“ najdete u Nicolase Rosea: *Powers of Freedom* (Cambridge University Press, 1999). Feministický pohled na Foucaulta najdete v knize Lois McNayové *Foucault and Feminism* (Polity Press, 1992). Foucaultův vztah k Habermasovi je podroben rozboru v knize *Foucault contra Habermas: Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory* (Sage, 1999), kterou uspořádali Samantha Ashendenová a David Owen, v knize *Critique and Power: Recasting the Foucault/Habermas Debate* (MIT Press, 1994), kterou uspořádal Michael Kelly, a v knize Davida Hoya a Thomase McCarthyho *Critical Theory* (Blackwell, 1992).

■ INTERNETOVÉ STRÁNKY

Sémiotika: na adrese http://carbon.cudenver.edu/~mryder/itc_data/semiotics.html najdete četné odkazy na stránky zabývající se sémiotikou a také klíčové texty a část určenou pro začátečnický v oboru.

Saussurovy přednášky: na adrese www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/saussure.htm je 1. kapitola de Saussurova *Kursu obecné lingvistiky*.

Claude Lévi-Strauss: na adrese www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/levistra.htm najdete 2. kapitolu ze *Strukturální antropologie*.

Derridovy přednášky: na adrese <http://prelectur.stanford.edu/Lecturers/derrida/index.html> jsou

Derridovy přednášky ze Stanfordu, jeho životopis, výňatky z důležitých prací a rozho-vory.

Michel Foucault: na adrese www.theory.org.uk/ctr-fouc.htm najdete odkazy na Foucaultův životopis, eseje o jeho práci a vztahy k teorii podivného.

Struktura a jednání

Anthony King

TÉMATY PROBÍRANÉ V TÉTO KAPITOLE

Co je „struktura“ a „jednání“?	292
Anthony Giddens a Pierre Bourdieu: rozdíly a podobnosti	293
Giddensova teorie strukturace	294
Struktura, systém a „zamlčené vědění“	295
Bourdieu a myšlenka reflexivní sociologie	298
Teorie praxe	299
Habitus a pole	300
Kulturní kapitál	303
Realistická sociální teorie: Roy Bhaskar a Margaret Archerová	306
Problémy determinismu a individualismu	
v úvahách o struktuře a jednání	308
Řešení dilematu	309
Závěr	310
K zamyšlení	311
Doporučená literatura	311
Internetové stránky	312

Struktura a jednání jsou klíčovými pojmy sociální teorie. Struktura označuje pravidelné, relativně pevné, objektivní a zobecnělé rysy sociálního života. Pojem struktura se obvykle vztahuje k sociálním institucím nebo „systémům“, „silám“ či „proudům“. Na druhé straně *jednání se vztahuje k *činnosti*. Jednání obvykle označuje konání jedinců nebo skupin jedinců. Sociální teoretici obecně tvrdí, že sociální struktura se reprodukuje činností jedinců zprostředkovanou pravidly, rolami a dalšími zdroji, jež se široce označují jako „kultura“. V tomto smyslu tedy struktura odkazuje k sociálním faktům, které existují nezávisle na jedinci a mohou určovat a omezovat individuální jednání. Naproti

tomu jednání se vztahuje ke zjištění, že jedinci jsou sice omezeni skutečnými okolního světa, ale přesto mohou volit alternativní způsoby jednání. Jedinci si mohou vybrat, co dělat, i když jejich volbu různým způsobem omezuje a utváří strukturální skutečnost.

V této kapitole se budeme zabývat přednostmi i některými nedostatky tohoto obecného výkladu sociálního života. Soustředíme se zejména na práci dvou vlivných současných teoretiků: Anthonyho *Giddense a Pierra *Bourdieu. Stručněji se podíváme také na práci dvou dalších autorů spojovaných s *realistickou školou britské sociální teorie, kteří rovněž pracují s pojmy struktury a jednání. Jsou to Roy *Bhaskar a Margaret *Archerová. Tato kapitola se zaměří zejména na Giddensovu teorii „strukturace“ a Bourdieuvy vlivné pojmy „praxe“, „habitus“ a „kulturní kapitál“.

Co je „struktura“ a „jednání“?

Obraz společnosti jako dvojí reality struktury a jednání je podle všeho v souladu s každodenní zkušeností. Zdá se samozřejmé, že jednotliví lidé jsou konfrontováni s institucionálními skutečnostmi, nad nimiž nemají žádnou absolutní nebo celkovou kontrolu. Stejně samozřejmé se zdá, že lidé si podrželi jistý stupeň svobody jednat tak, jak si přejí či mají v úmyslu. Stručná úvaha o osobní zkušenosti tento obraz potvrzuje. Na jedné straně jsem v životě do jisté míry omezen a podmíněn typem rodiny, třídy, příjmové skupiny, kultury, náboženské skupiny nebo oblasti světa, do níž jsem se narodil a v níž jsem byl vychován. Jsem hluboce ovlivněn společností, k níž patřím, její kulturou a politikou. Nemohu přes noc změnit tyto skutečnosti svého života, nemohu přes noc změnit způsob fungování světa. Na druhé straně si mohu v rámci těchto omezení do jisté míry volit, co chci dělat. Mohu si vytvořit konkrétní záměry a plány jednání. Mohu se rozhodnout pro tu či onu pracovní kariéru, mohu studovat ten či onen obor. Do jisté míry mohu vzdorovat uspořádání světa a mohu ovlivnit lidi nebo se s nimi dohodnout na věcech, které je třeba vykonat nebo změnit.

Podle mnohých sociálních teoretiků jsou struktura a jednání základními předpoklady, od nichž se musí odvíjet veškeré zkoumání společnosti. Například Derek Layder prohlašuje, že „odpovídající popis se musí vyrovnat se skutečností, že ‚společnost‘ a její základní složky jsou předem dané a objektivní struktury, které omezují interakce“ (1981, s. 1). Podobně Alex Callinicos tvrdí, že společnost se skládá ze struktur a aktérů a že účelem sociální teorie je smířit tyto dva rozdílné prvky, neboť „vysvětlující autonomie sociálních

struktur není v rozporu s ortodoxním pojetím aktérů“ (1987, s. 38). Stejně tak John Thompson podtrhává zájem „situovat jednání do celkového kontextu sociálních institucí a strukturálních podmínek“ (1981, s. 141, viz také Mouzelis, 1995). Struktura a jednání jsou často popisovány jako „objektivní“ a „subjektivní“ stránky sociální reality. „Objektivní“ prvky se vztahují k těm aspektům společnosti, které nelze zjednodušit na individuální vědění nebo činnost, zatímco „subjektivní“ prvky se vztahují k jedincům a jejich osobním schopnostem.

V mnoha diskusích o struktuře a jednání je vzpomínána úloha *kultury* jako důležitého spojujícího pojmu. Kultura je považována za faktor zajišťující, že různí jedinci jednají v souladu s reprodukcí sociální struktury jako celku. Kultura zajišťuje, že jednotlivé činy jsou koordinovány tak, aby produkovaly a reprodukovaly sociální struktury. Má se za to, že bez kultury by jedinci jednali nahodile a výsledkem jejich jednání by nebyl strukturovaný způsob života, ale chaos.

Anthony Giddens a Pierre Bourdieu: rozdíly a podobnosti

Anthony *Giddens a Pierre Bourdieu jsou dvě význačné osobnosti sociální teorie, které v různé míře a s různým důrazem vycházejí z dvojího konceptu struktury a jednání. Giddens zahájil svou kariéru na počátku sedmdesátých let 20. století prací o třídní struktuře, stratifikaci a Durkheimovi a v osmdesátých letech rozpracoval teorii „strukturace“. *Bourdieu zahájil svou kariéru jako antropolog studující v šedesátých letech kmen Kabylů v Alžírsku. V sedmdesátých letech se jeho zájem přesunul více k sociologii a Bourdieu se začal zaměřovat na vzdělání, kulturu a třídy ve Francii.

Od prvních Bourdieuvých prací byla zřejmá jeho levicová politická orientace. Po skončení antropologického studia kmene Kabylů zasvětil Bourdieu většinu své výzkumné práce analýze a kritice francouzské společnosti. Soustředil se na způsob reprodukce francouzského třídního systému prostřednictvím institucionálních a kulturních mechanismů. Přestože ho nelze popsat jako marxistu, jeho zájem o třídy odráží postoje *strukturalistických marxistických teoretiků, jako jsou Louis Althusser, Ralph *Miliband a Nicos *Poulantzas, kteří zaujímali význačné postavení v rané fázi Bourdieuvy profesní dráhy. Bourdieu zůstal v celé své práci věrný pečlivému empirickému výzkumu a soustředil se na detaily každodenního života příslušníků různých dílčích třídních vrstev.

Giddensova práce se v mnoha ohledech odlišuje od Bourdieuvy. Jeho první teoretické práce se netýkaly přímo empirických dat a jeho práce z poz-

dějící doby byly kritizovány za to, že se opíraly o poněkud chabé sociologické důkazy. Podle mnohých kritiků jsou Giddensovy práce z poslední doby charakteristické nadměrně optimistickým a *individualistickým pojetím soudobé společnosti v podmínkách *post-fordovských zaměstnavatelských praktik. Tento názor zastával také Bourdieu. V jedné ze svých posledních prací popsal Bourdieu Giddense jako polovinu „dvouhlavého trojského koně“ (Bourdieu a Wacquant, 2002). Druhou polovinou tohoto křížence byl podle něj tehdejší britský premiér Tony Blair. Podle Bourdieua se Blair a Giddens podíleli na podkopání sociální demokracie podloudným zaváděním hodnot volného trhu. Bourdieu byl nedůvěřivý zejména vůči Giddensovým úvahám o *, „třetí cestě“, které podle něj legitimizovaly současný sociální řád, místo aby jej kritizovaly. Pozdějšími Giddensovými pracemi na téma „třetí cesty“ a *, „reflexivity“ se zabýváme ve 13. kapitole na s. 378.

Bourdieuův nesouhlas s některými Giddensovými politickými názory by nás však neměl zbavit vnímavosti vůči pozoruhodným podobnostem v teoretických přístupech obou myslitelů. Bourdieu i Giddens se řídí srovnatelnou strategií při úvahách o struktuře a jednání. Přestože používají rozdílnou terminologii, oba se snaží vysvětlit reprodukci sociálních struktur prostřednictvím činnosti jedinců, kteří jednají v souladu s kulturními pravidly a zdroji. V následujícím textu se budeme nejprve zabývat Giddensovou teorií „strukturace“.

Giddensova teorie strukturace

Giddens se vždy snažil dospět k novým náhledům prostřednictvím syntézy existujících myšlenek. Jeho práce o sociální třídě ze sedmdesátých let byla pokusem sloučit marxistický a weberovský přístup v teorii *stratifikace odpovídající současným podmínkám (1979). To, čemu Giddens začal říkat *, „strukturace“, je dalším příkladem jeho syntetického přístupu. Giddens svou teorii poprvé rozvinul na sklonku sedmdesátých let v knihách *New Rules of Sociological Method* (1976), v *Central Problems in Social Theory* (1979) a nakonec ji plně rozpracoval ve spisu *The Constitution of Society* (1984).

Strukturační teorie je částečně odpovědí na nedostatky *Parsonsova pojetí *strukturálního funkcionalismu (jímž se zabývá 4. kapitola). Ve svém středním a pozdním období Parsons postuloval, že sociální systém má jisté funkcionální požadavky, které jsou naplněny, pokud jedinci plní jisté role. Parsons dal sociálnímu systému určující moc nad jedinci, kteří pouze zvnitřňují jisté hodnoty, jež jim umožňují plnit jejich role. Podle některých kritiků Parsons zredukoval jedince na pouhé „důvěřivé oběti kultury“, které jsou nevědomky ovlivněny jis-

tými potřebami systému. Podle Giddense může sociální systém působit pouze prostřednictvím *informovaného jednání* jedinců. Giddens chtěl vytvořit teorii, která by se vyhnula jakémukoli „zlehčování“ *, „laického aktéra“ a která by nezanedbávala každodenní kompetence a racionální sebeuvědomění jedince (1979, s. 71). Giddens trval na tom, že „odpovídající výklad lidského jednání musí být v první řadě spojen s teorií jednajícího subjektu“ (1979, s. 2). Při rozvíjení teorie jednajícího subjektu Giddens čerpal z práce Ervinga *Goffmana a Harolda *Garfinkela (jimiž se zabývá 5. kapitola). Giddens zdůrazňoval význam individuálního jednání a současně trval na tom, že strukturační teorie zahrnuje „obnovu subjektu, aniž by sklouzávala k *subjektivismu“ (1979, s. 44).

Giddens si uvědomoval, že některé dimenze společnosti nelze redukovat na jedince. Pohlížel sice s pochopením na důraz, který interakcionistická sociologie klade na individuální jednání, ale kritizoval Goffmana a Garfinkela kvůli tomu, že nepřihlíželi dostatečně k institucionální skutečnosti. Trval na tom, že instituce nelze zjednodušit na individuální objekty a že „společnost není výtvorem individuálních subjektů“ (1984, s. xxi). V tomto smyslu je strukturační teorie se svým důrazem na jednání, porozumění a subjektivní významy nepochybně syntézou *interakcionistického a *interpretativního myšlení na straně jedné a *funkcionalistického a *strukturalistického myšlení – díky soustředění na působení sociálních systémů a pružnost objektivních struktur – na straně druhé. Cílem strukturační teorie je vysvětlit reprodukci institucionálních řádů skrze poučené jednání jedinců. Je to svého druhu sloučení práce Durkheima a Parsonse na jedné straně a práce Webera, *Schutze, *Meada, Goffmana a Garfinkela na straně druhé.

Struktura, systém a „zamlčené vědění“

Giddens rozpracoval důmyslnou *ontologii vysvětlující aktivní reprodukci sociálního systému. Začal s rozlišením tří základních úrovní zkušenosti v životě jednotlivých aktérů: úroveň „nevědomí“, úroveň „diskurzivního vědomí“ a úroveň „praktického vědomí“. Nevědomí se týká podvědomých motivů, jež Freud popisuje pomocí psychoanalýzy. *Diskurzivní vědomí se vztahuje k těm aspektům vědění, které může jedinec popsat reflektivně a sebeuvědoměle. Mezi nevědomím a diskurzivním vědomím se nachází úroveň „praktického vědomí“, která je zásadní pro strukturační teorii (1979, s. 2). Praktické vědomí nebo *, „zamlčené vědění“ popisuje Giddens jako zásobu vzájemného porozumění mezi jedinci, která se předpokládá v každodenní interakci. Tyto balíčky zamlčeného vědění jsou pro sociální praxi životně důležité, ale jsou prakticky neviditelné.

Giddens uvádí, že úspěch Garfinkelovy *etnometodologie a Goffmanova interakcionismu spočívá v odkrývání těchto sdílených porozumění, jež jsou při sociálních setkáních považována za samozřejmost (1979, s. 80–81). Goffman a Garfinkel objasnili pravidla, jež zůstávají neviditelná, protože lidé je v běžných sociálních interakcích považují za samozřejmost a nezapomínají se jimi. Jedinec si všimne přirozených prvků jedině tehdy, když se jiný chová nepatřičně nebo když cizinec neví o vzájemně sdílené sumě vědění. Cílem Garfinkelových pokusů bylo doložit význam základního pochopení pravidel sociálního života. Giddensovo pojetí „zamlčeného vědění“ tedy chce postihnout tuto rutinu, předem daný charakter každodenního vědění v probíhající interakci. Vztahuje se ke sdíleným významům, jež koordinují individuální jednání a umožňují jedincům vstupovat do interakcí vzájemně přijatelným a předvídatelným způsobem.

„Praktické vědomí“ a „zamlčené vědění“ je pro strukturační teorii důležité, ale Giddens současně postuluje také tři další rozhodující prvky analýzy: prvek „systému“, prvek „struktury“ a prvek „strukturace“. Systém se vztahuje k hlavním institucím společnosti, k jejím státním a zákonným správním systémům, k její sociální a třídní struktuře a k její ekonomice. Strukturace označuje proces, jímž jedinci reprodukují systém svou činností. Rozhodujícím pojmem v této analýze je „struktura“. Podle Giddense je to spíše „struktura“ než zamlčené vědění, která zajišťuje, že jedinci jednají v zájmu reprodukce sociálního systému jako celku. Struktura podle Giddense označuje pravidla a zdroje, které existují, pouze pokud jsou využity v sociální praxi (1984, s. 25).

Giddens si vypůjčil slovní obrat ze strukturální lingvistiky Ferdinanda de Saussura (více viz 9. kapitola) a popisuje strukturu jako „praktické uspořádání rozdílů“ (Giddens, 1979, s. 46). Struktura „se vyznačuje absencí subjektu“ (Giddens, 1984, s. 25). Saussure ve své teorii strukturální lingvistiky tvrdil, že *langue* čili jazyk se skládá ze soustavy arbitrárních *označujících prvků – tedy zvuků nebo nápisů na povrchu. Význam každého označujícího prvku vyrůstá z jeho odlišnosti od jiných označujících prvků téhož jazyka a význam každého prvku je vytvořen na základě jeho neshodnosti s jinými prvky. Výrazem „praktické uspořádání rozdílů“ Giddens míní, že struktura je systém pravidel chování, z nichž každé se liší od ostatních a vyplývá z nich. Struktura je nezbytná pro každé sociální jednání, ale není aktérovi bezprostředně známá. Stejně jako Saussurova *langue* vymezuje všechno řečené a omezuje řeč na jisté srozumitelné formy, Giddensova praktická pravidla chování „strukturují“ jednotlivé činy. Zajišťují, aby činy měly rozeznatelnou a předvídatelnou formu. Z tohoto důvodu tedy struktura obsahuje prvek *duality*. Giddens říká, že struktura je *médiem* sociálního jednání i jeho *výsledkem*. Tuto *, „dualitu struktury“ dokládá na lingvistickém příkladu: „Dualita struktury vztahuje

i ty nejmenší prvky každodenního chování k atributům mnohem dalekosáhlejších sociálních systémů; když vyslovím gramaticky správnou anglickou větu v běžném rozhovoru, přispívám tím k reprodukci anglického jazyka jako celku“ (1979, s. 77). Jinými slovy řečeno, sociální aktéři znovu potvrzují a reprodukují pravidla, jimiž se řídí jejich jednání. Stejně jako jedinci při řeči nutně vycházejí z předem daných lingvistických struktur a přispívají tím k reprodukci celého lingvistického systému, každým svým činem přispívají k reprodukci celého systému sociálních pravidel. Struktura stojí v pozadí sociální praxe a zajišťuje její smysluplnou a relativně předvídatelnou formu.

Giddensovo pojetí strukturace aplikovali mnozí sociologové na konkrétní problémy sociálního výzkumu. Zajímavým příkladem využití byl výzkum mezinárodních vztahů. Blíže se jím zabýváme ve 25. rámečku.

K některým problémům Giddensova užití pojmů struktura a jednání se ještě krátce vrátíme, ale nejdříve se podíváme na některé srovnatelné myšlenky v práci Pierra Bourdieua.

RÁMEČEK 25 Anthony Giddens a teorie mezinárodních vztahů

Giddensova teorie strukturace byla kromě jiného použita také při výzkumu mezinárodních vztahů. V osmdesátých letech se několik badatelů rozhodlo využít koncept strukturace ve snaze překonat takzvané *realistické paradigma, které převládalo ve výzkumu mezinárodních vztahů od druhé světové války (více viz Wendt, 1987). Navázali na Giddensovu teorii strukturace a ukázali, že ji lze využít nejen na úrovni činnosti jedinců, ale také na makrologické úrovni jednání celých národních států na poli globální diplomacie.

Realismus ve výzkumu mezinárodních vztahů se řídil jinými prioritami než realismus v sociologické teorii. Badatelé realistické školy v období studené války tvrdili, že jednotlivé národní státy využívaly strategie směřující k maximalizaci moci a výhod. Mezinárodní řád měl jistou strukturu a byl založen na „rovnováze moci“. Postavení národního státu v této struktuře určovalo strategie, jejichž sledování bylo pro daný stát nejvíce racionální.

Na sklonku studené války začali být někteří badatelé v oboru mezinárodních vztahů nespokojeni s tímto realistickým přístupem. Kládli větší důraz na kulturní aspekty a rozdíl v jednání jednotlivých národních států. Tvrdili, že způsob vzájemné interakce států je ovlivněn důležitými národními interními normami, a v důsledku toho nemá mezinárodní systém tak pevnou strukturu, jak se domnívají realisté. Proto rozvinuli méně deterministické pojetí mezinárodního řádu a svůj přístup považovali spíše za „konstruktivistický“ než realistický. Obrátili se ke Giddensově teorii strukturace, protože brala v úvahu individuální jednání i strukturální omezení. Teorie strukturace dovoľovala jednotlivým státům větší rozsah jednání než realistické paradigma, ale současně uznávala také existenci omezujících souvislostí, na nichž se jednotlivé státy podílely svou činností. Mezinárodní řád byl „médium“

pro jednání státu a „výsledkem“ jeho jednání. Jednotlivé státy mohly jistým způsobem transformovat mezinárodní řád a současně zůstat spjaty s jeho relativně neměnnou strukturou. Jejich vlastní transformativní jednání ve svém důsledku strukturu upevňovalo, i když prošla jistou změnou.

Tímto přizpůsobením Giddensovy teorie se badatelé snažili razit střední cestu mezi *funkcionalistickou představou všezahrnujícího a určujícího globálního systému a koncepcí *racionální volby, která jednání jednotlivých států vnímala z hlediska snahy o maximalizaci výhod. Byli toho názoru, že zdůrazněním vzájemné závislosti struktury a jednání a spojením prvků stálosti s prvky transformace uspokojivějším způsobem spojují dohromady obě stránky dichotomie.

Bourdieu a myšlenka reflexivní sociologie

Bourdieu chtěl stejně jako Giddens nalézt způsob, jak uvést v soulad objektivistické a subjektivistické tendence v sociální teorii. *Objektivistický důraz na strukturu je podle Bourdieua součástí francouzské *strukturalistické teorie, zejména pak práce Lévi-Strausse (více viz 9. kapitola). *Subjektivistický důraz na jednání je podle Bourdieua součástí *fenomenologické a *hermeneutické filozofie, zejména potom *existencialismu Jeana-Paula Sartra.

Když Bourdieu začal v sedmdesátých letech 20. století předkládat své teorie, odmítl Sartrův existencialismus jako neudržitelně *voluntaristický. Bourdieu zdůrazňoval, že lidský sociální život nelze vždy nazírat pouze z hlediska jedinečné osobní volby. Strukturalismus Lévi-Strausse však byl stejně problematický, protože lidskou kulturu nelze redukovat na produkt univerzálních *kognitivních šablon působících mimo jedince. Je třeba uznat, že lidé dokážou rozpoznat význam kulturních produktů, které svou činností vytvářejí. Bourdieu se proto snažil rozvinout sociální teorii, která vysvětlovala institucionální skutečnosti moderní společnosti, aniž by zanedbávala individuální jednání nebo sklouzávala k subjektivnímu individualismu. Stejně jako se Giddens snažil o syntézu funkcionalismu a interakcionismu, snažil se Bourdieu zachránit pozitivní aspekty práce Lévi-Strausse a Sartra a najít rozhodující střední cestu mezi strukturalismem a fenomenologií. Nejdříve se zaměříme na první Bourdieuovo systematické pojednání z roku 1972, *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Navázal v něm na své antropologické studie kmene Kabyků z šedesátých let a připravil teoretický základ pro své další výzkumy. Potom se blíže podíváme na jeho významné pojmy „habitus“, „pole“ a „kulturní kapitál“.

Teorie praxe

Bourdieu se domnívá, že postavení sociálního vědce jako ideálně nestranného pozorovatele, který stojí vně pozorovaných sociálních procesů, je pro sociologii a antropologii zdrojem problémů. Důsledkem „objektivního“ a vnějšího postavení vědce může být zkreslení studovaného sociálního života. Jelikož badatelé stojí mimo sociální realitu, kterou studují, nutně vytvářejí mapy, modely a pravidla, podle nichž se orientují v neznámé kulturní krajině. Pozorovatel „nahrazuje nedostatek praktických znalostí vytvářením kulturní mapy“ (1972, s. 2). Tím se však badatelé vystavují nebezpečí, že zjednoduší kulturní život na strnulý systém pravidel, který je aktérům vnucován. Vystavují se riziku, že svůj vlastní zvědavý a hloubavý postoj vůči studované kultuře naroubují na praktiky jejich příslušníků. Badatelé si potřebují osvojit vhléd do způsobu, jímž se obyčejní aktéři zapojují do sociálních vztahů s virtuozitou zkušených hudebníků. Badatelé jako hostující intelektuálové musí o sociálním životě uvažovat z hlediska pravidel a principů (protože zmíněný sociální život neznají důvěrně a zblízka), a proto předpokládají, že místní aktéři sdílejí tento zvědavý intelektualizující postoj. V důsledku toho se Bourdieu dožaduje *„reflexivní sociologie“, v níž se sociologové pokoušejí vytvořit teorii vlastního postavení ve vztahu k praktikám účastníků jejich studie (Bourdieu, 1990; Bourdieu a Wacquant, 1992). Klíčovým požadavkem této „reflexivní sociologie“ je porozumět jednání zúčastněných aktérů a jednání badatelů, kteří je studují.

Podle Bourdieua jsou sociální aktéři „virtuosi“ v tom smyslu, že nejsou ovládnáni abstraktními pravidly, ale znají scénář natolik dobře, že jej mohou rozvíjet a improvizovat na témata, která obsahuje (1972, s. 79). Podle Bourdieua mají sociální aktéři „smysl pro hru“ podobně jako dobří fotbalisté nebo tenisté. Tito hráči se při hře neřídí apriorními zásadami – to musí dělat jen začátečníci. Zkušení hráči se v rozmanitých situacích automaticky rozhodují o tom, co je přiměřené. Vědí například, kdy se mají rozběhnout k síti (1980, s. 66–67, 81). Tento virtuózní „smysl pro hru“ není individualistický. Rodí se v sociálních vztazích a vychází z pochopení, co ostatní příslušníci skupiny považují za přijatelné. Bourdieu ve své rozpravě o cti příslušníků kmene Kabyků objasňuje tento intersubjektivní smysl pro hru:

Hnací silou celého mechanismu není nějaký abstraktní princip (rovnosti cti), a už vůbec ne soubor pravidel, která od něj lze odvodit, ale smysl pro čest, předpoklad vstřípený v prvních letech života a neustále posilovaný požadavky skupiny na dodržování řádu.

(1972, s. 14–15)

Smysl pro čest kabylských mužů je proměnlivá dohoda zavedená a transformovaná prostřednictvím vyjednávání. Jedinci se sofistikovaně neobracejí k apriorním pravidlům, která by mechanicky určovala jejich jednání. Jako členové skupiny jednají v souladu se smyslem pro praxi, který vychází ze skupiny a je jí posuzován. Pro konečné posouzení správnosti jednání není důležité to, zda se jedinec přísně drží pravidel, ale to, zda jeho jednání interpretují ostatní členové skupiny jako přijatelné. Ostatní členové skupiny rozhodnou, zda je jednání přijatelné nebo trestuhodné s ohledem na jejich sdílený smysl pro čest. Jedince, kteří se proviní proti společensky dohodnuté míře správnosti, volá skupina k pořádku. V tomto smyslu jednají aktéři v rámci proměnlivého kontextu struktury, která se vyznačuje skupinovým očekáváním, normami přijatelné praxe, sankcemi a mocenskými vztahy.

Habitus a pole

V *Esquisse d'une théorie de la pratique* a dalších spisech ze sedmdesátých a osmdesátých let rozvinul Bourdieu koncept „habitu“, aby překonal slepou uličku mezi přehnaně objektivistickými a přehnaně subjektivistickými přístupy v sociálním výzkumu (1979, 1980, 1984). Výraz „habitus“ užívali již dříve ve 20. století Max Weber a Norbert Elias v různém významu. V Bourdieuově pojetí překonává tento pojem dualismus subjekt-objekt, neboť subjektivnímu tělesnému jednání přisuzuje objektivní sociální sílu, takže i ty nejočividnější subjektivní individuální činy nutně předpokládají širší sociální význam. Jedinci mají schopnost jednat, ale podobu této schopnosti jim předepisuje kultura, jejímiž jsou členy. Bourdieu navazuje na Lévi-Strausse a tvrdí, že kulturu nelze chápat individualistickým či voluntaristickým způsobem. Kultura má svou objektivitu, která předchází individuální vědění a chápání. Habitus obsahuje perceptuální struktury a včleněné dispozice, které organizují jedincovo vnímání světa a jednání v tomto světě. Bourdieu podotýká, že „kognitivní struktury, které sociální aktéři uskutečňují ve svém praktickém vědění o sociálním světě, jsou zvnitřnělé a včleněné sociální struktury“ (1979, s. 468).

Habitus se odvozuje od strukturálních socioekonomických pozic, v nichž se jedinci nacházejí. Jedinci si běžně zvnitřňují objektivní sociální podmínky, např. svou ekonomickou třídu. Výsledkem je skutečnost, že si osvojí vkus a praktiky odpovídající jejich sociálnímu postavení. Podle Bourdieua usnadňuje habitus reprodukci sociální struktury, neboť jedincům ukládá jisté dispozice. Tváří v tvář autonomní sociální realitě jedinci přijímají různé sociální predispozice přiměřené jejich situaci. Bourdieu si půjčuje slovní obrat od Nietzscheho a tvrdí, že jedinci projevují „amor fati“ („lásku k osudu“) a v jejím

duchu automaticky splňují role odpovídající jejich objektivní situaci (Bourdieu, 1979, s. 244).

Jedinci projevují jisté kulturní záliby, které odrážejí jejich strukturální situaci. Habitus jim tyto záliby vrývá do těla. Bourdieu popisuje, že sociální třída nevnutí jedinci záliby a sklony rozumovým úsudkem, ale instinktivní tělesnou reakcí proti věcem, které neodpovídají habitu dané třídy (1979, s. 486, 487). Aktéři prožívají silné zahanbení, a dokonce i fyzickou nevolnost, jsou-li konfrontováni se sociálními praktikami, jež neodpovídají jejich habitu. Habitus dokonce formuje stavbu těla. Bourdieu popisuje ohnuté držení těla kabylských žen, které fyzicky dokládá jejich podřízené postavení v kmenové společnosti (1977).

Bourdieuův důraz na tělo je v jeho rozpravě o habitu důležitý. Tělesné chování je pro sociální život zcela zásadní. Lidské tělo je důležitým vyjadřovacím prostředkem sociální interakce, vyjadřuje sociální postavení a moc stejně jako komunikační záměry. Chování ostatních k určitému jedinci je podstatně určováno jeho tělesnými projevy. Má-li být tělesné chování úspěšné, musí se stát zcela přirozeným. Pokud aktéři nejednají „přirozeně“, bude jejich jednání pravděpodobně vyjadřovat jiné významy. Mohou působit nedůvěryhodně či neupřímně a setkání mohou skončit neúspěchem. Bourdieu oprávněně zdůrazňuje úlohu těla v sociální komunikaci, interakci a dominanci (další diskusi o úloze těla najdete na s. 317 v 11. kapitole, která se zabývá feministickou sociální teorií).

Podle Bourdieua působí habitus v rámci širšího institucionálního prostředí, které označuje jako „pole“. Výraz „pole“ značí strukturu sociálních vztahů, v nichž se jedinec nachází. Struktura sociálních vztahů je nezávislá na jedincích, kteří dané pole obsazují; existuje dříve než oni a určuje zápasy mezi nimi. Habitus hraje zásadní úlohu, neboť vymezuje postavení jedinců v poli a zajišťuje, aby jednali odpovídajícím způsobem a reprodukovali pole. Bourdieu tvrdí, že „myslet v rámci pole znamená myslet v souvztažnosti“ (Bourdieu a Wacquant 1992, s. 96). Pole vykazuje objektivní status podobně jako Giddensův „systém“. Bourdieu zdůrazňuje, že

... v sociálním světě existují vztahy – nikoli interakce mezi aktéry a intersubjektivní vazby mezi jedinci, ale objektivní vztahy, jež existují „nezávisle na individuálním vědomí a vůli“, jak říká Marx ... Z analytického pohledu lze pole definovat jako síť nebo konfiguraci objektivních vztahů mezi pozicemi.
(Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 97)

Cílem Bourdieovy koncepce pole je obohacení pojmu habitus. Bourdieu ukazuje, jak skupiny v poli soupeří o nadřazenost a sociální odlišnost. Všimá si

zejména, jak pracující třída v rozporu se střední třídou oceňuje spíše funkční oděv a stravu a z ekonomické nutnosti dělá kulturní přednost. Ekonomické postavení předurčuje příslušníky pracující třídy k tomu, aby s pohrdáním pohlíželi na spletité zvyklosti buržoazie. Záliba v jistém vkusu se může zdát pracující třídě až odpudivá. Naopak příslušníci vyšších tříd obvykle považují ty, kteří jsou statusově pod nimi, za vulgární a nekulturní. Nadřazené skupiny se snaží monopolizovat pro sebe jisté kulturní praktiky a podřízené skupiny se současně pokoušejí osvojit si je, aby podkopaly status nadřazených skupin. Přijetím praktik nadřazených skupin podřízené skupiny podřívají jejich výlučnost. Vzpomeňme například na to, jak si střední příjmové skupiny pořizují nákladné módní doplňky v touze napodobit slavné a bohaté, čímž tyto doplňky postupně ztrácejí svou výlučnost.

Bourdieu užitečně osvětluje usilování o společenskou výlučnost, jež je empiricky prokazatelným procesem. Velmi objektivní diskuse se objevuje v jeho vlivné knize *La Distinction* (1979), jíž se podrobněji zabýváme ve 26. rámečku.

RÁMEČEK 26 Pierre Bourdieu a jeho sociální kritika posuzování vkusu

Ve své knize *La Distinction* (1979) pohlíží Bourdieu ze sociologického hlediska na otázky vkusu, estetického posuzování a upřednostňování kulturních statků. Objasňuje sociální podmínky, jež utvářejí různý vkus lidí v oblasti umění a kultury. Jeho přístup lze popsat jako jistou formu sociologického *kantismu v tom smyslu, že Bourdieuovo pojetí habitu funguje analogicky ke Kantově filozofickému pojetí základního uspořádání *kognitivních kategorií lidského uvažování a jednání.

V osmdesátých letech 18. století rozdělil Kant sféru racionálního intelektuálního života na tři oblasti: oblast teoretického rozumu (působí ve vědě), oblast praktického rozumu (působí v morálce) a oblast estetické vnímavosti (je obsažena v uměleckém vkusu). V každé oblasti hledal Kant jisté transcendentní principy, které tvoří podstatu každého z těchto aspektů lidské existence. Kant se domníval, že různé kognitivní kategorie předcházejí lidskému vnímání a umožňují smysluplně uspořádanou zkušenost. Tyto kategorie v podstatě uspořádávají svět. Bourdieu se ve své knize *La Distinction* snaží ukázat, jak tyto kognitivní kategorie vznikají z předchozích *socioekonomických podmínek* a že právě jejich socioekonomické rysy dělají svět takovým, jaký je pro lidské aktéry. Soustředí se zejména na vysvětlení sociologických dimenzí kategorií, jež jsou součástí estetické vnímavosti a kulturního vkusu v dané společnosti. V tomto smyslu lze jeho knihu považovat za sociologickou reakci na poslední ze tří Kantových filozofických pojednání, *Kritiku soudnosti* z roku 1790.

Při empirickém rozpracování pojmu habitus provedl Bourdieu rozsáhlý kvantitativní a kvalitativní výzkum zvyklostí a vkusu sociálních tříd ve Francii sedmdesátých let

20. století. Francouzskou společnost rozdělil do čtyř hlavních sociálních tříd: pracující třída, maloburžoazie (nižší střední třída) a třída vzdělaných odborníků (vyšší střední třída), kterou rozdělil na soukromý a veřejný sektor. Odborníky soukromého sektoru označoval jako „pravý břeh“ a odborníky veřejného sektoru označil za „levý břeh“ v narážce na řeku Seinou protékající Paříží. Severní pravý břeh byl historicky spojován s financemi a vládou (na tomto břehu leží Champs-Élysées). Jižní levý břeh byl tradičně spojován s uměním a kulturou (na tomto břehu se nachází Latinská čtvrť a univerzita). Elitu pravého břehu tvoří bankéři, obchodníci, právníci a makléři, kdežto mezi elitu levého břehu patří učitelé, akademici, intelektuálové, umělci a spisovatelé. Bourdieu připouští, že postavení tříd v Paříži rozhodujícím způsobem určuje ekonomický kapitál a v důsledku toho je dominantní elita pravého břehu. V otázce sociálního statusu třídy však hrál významnou úlohu také kulturní kapitál. Elita pravého břehu disponovala značným ekonomickým kapitálem, ale nedostávalo se jí kulturního kapitálu, který pro sebe monopolizovala elita levého břehu. Elita pravého břehu se oddávala „hédonistickým“ činnostem, jimiž svůj ekonomický kapitál dávala okázale najevo. Libovala si v drahém jídle a luxusních dovolených na exkluzivních místech. Naproti tomu obyvatelé levého břehu si vybírali činnosti, které nevyžadovaly významný ekonomický kapitál, ale dávaly najevo kulturní vyspělost a především čas potřebný k osvojení vytříbeného vkusu. Tímto způsobem se levý břeh odlišoval od ostatních skupin. Levý břeh upřednostňoval náročnou moderní hudbu a oddával se finančně nenáročným, ale fyzicky namáhavým sportům, např. běhu na lyžích, horolezectví a vysokohorské turistice.

Bourdieuova analýza levého a pravého břehu sice není zcela bez problémů, ale je lákavá, protože rozpoznala rostoucí rozdíl mezi vzdělanými odborníky veřejného a soukromého sektoru v kontextu kultury *postfordovské zaměstnanosti. Naproti tomu jeho výklad pracující třídy a maloburžoazie je méně přesvědčivý a není považován za přesnou sociologickou studii těchto skupin. Namítá se, že Bourdieu přeceňuje vliv ekonomických a vzdělanostních výhod, jimiž disponují elity a jejichž nedostatek naopak pocítují nižší třídy, které jsou kvůli nim předurčeny k určitému způsobu života. Přesto však Bourdieuova kniha zůstává jednou z nejvýznamnějších sociologických analýz třídní kultury.

Kulturní kapitál

Habitus jedince je výsledkem jeho postavení v sociálním poli. Pole je v zásadě utvářeno objektivními ekonomickými faktory. Rozdělení ekonomických zdrojů ve společnosti nebo konkrétněji na trhu určuje sociální hierarchii. Souběžně se strukturalistickým marxismem *Althussera, *Poulantzase a Milibanda Bourdieu tvrdí, že ekonomická základna v konečném výsledku určuje strukturální

formu společnosti. Dominantní skupiny si monopolizují ekonomické zdroje a jejich *hegemonické postavení nad podřízenými skupinami je produktem jejich ekonomické moci.

Kromě tohoto pojetí ekonomické determinace Bourdieu rozvíjí také pojem *„kulturní kapitál“. Prostřednictvím habitusu si jedinci i skupiny osvojují jisté kulturní praktiky. Tyto praktiky odrážejí ekonomické postavení lidí, ale habitus a kultura nepřenáší pasivně ekonomické postavení, v němž se jedinec nachází. Přijetím jistých typů kulturních praktik mohou jedinci získat kulturní kapitál. Přijetím a osvojením obdivovaných a záviděných kulturních činností mohou dosáhnout vyššího sociálního statusu, než by jim sociální řád umožnil pouze na základě jejich ekonomického postavení. Jedinci a skupiny mohou rozvíjet kulturní vědění, které je tajemné a které je pozvedá nad ostatní skupiny, dokonce i ty ekonomicky mocnější.

Bourdieu tvrdí, že intelektuálové a umělci, i když jsou relativně chudí, mají bohatý habitus, jehož součástí je oddanost obtížným a časově náročným kulturním formám. Příslušníci těchto skupin sice neoplývají stejným bohatstvím jako příslušníci soukromého sektoru, ale mají čas na to, aby si osvojili uznávané kulturní činnosti, aby získali „kultivovanost“. Totéž platí také pro tradiční aristokracii. Tímto způsobem umožňuje vlastnictví kulturního kapitálu – přinejmenším ve Francii, která může, ale nemusí být zvláštním případem – intelektuálům a umělcům dosáhnout společenského postavení, jež stojí výše než jejich čistě ekonomické postavení.

Z Bourdieuova pojetí habitusu tedy vyplývá vzorec sociálního *statusu. Sociální status, definovaný jako postavení jedince v sociální hierarchii, je podle Bourdieua produktem součtu ekonomického a kulturního kapitálu jedince. Finančníci, makléři a bankéři sice mají značný ekonomický kapitál, ale na sociálním poli nemusí mít nutně převahu, protože jejich kulturní kapitál je nízký. Naproti tomu kvalifikovaní odborníci, např. lékaři a učitelé, ale také státní zaměstnanci (policisté a vládní úředníci) a relativně chudí intelektuálové a umělci mohou prostřednictvím monopolizace kulturního kapitálu zpochybnit sociální převahu hmotně bohatých.

Sociální hierarchie je tedy produktem zápasu mezi skupinami na základě ekonomického a kulturního kapitálu. Kulturní kapitál je podmíněn ekonomickým kapitálem, ale není jím předurčen. Například absolvent elitní univerzity může pocházet z bohaté rodiny, ale pokud později uspěje v obchodním světě, je třeba za prvotní příčinu jeho úspěchu považovat spíše kulturní kapitál získaný na univerzitě než ekonomický kapitál jeho rodiny. Právě díky kulturnímu kapitálu získanému na univerzitě by měl v principu mít stejnou šanci na úspěch i jiný absolvent téže univerzity, který však nepochází z bohaté rodiny.

Bourdieu velmi jasně vysvětlil své pojetí kulturního kapitálu v knize *La Distinction* a ve své studii o sociologii vzdělání nazvané *Homo Academicus* (1984). O této studii podrobněji pojednává 27. rámeček.

RÁMEČEK 27

Pierre Bourdieu a sociologie vzdělání

Pojem habitus má v oblasti výzkumu vzdělání stálou platnost. Jelikož se habitus nevztahuje pouze ke statickým kulturním šablonám vyrůstajícím automaticky z předchozí materiální skutečnosti, ale souvisí dynamičtěji s výlučnou kulturou skupiny, je velmi názorný a objasňující. V tomto duchu pronesl Bourdieu několik zajímavých tvrzení o reprodukci sociální nerovnosti ve školách a akademiích. V dovětku ke knize *Homo Academicus* (1984), v níž se zabývá francouzským vzdělávacím systémem, Bourdieu tvrdí, že zkoušky, jež musí student složit, aby dosáhl vytouženého diplomu, nejsou posuzovány podle výlučně objektivních akademických kritérií, ale do jisté míry také podle kritérií sociální zdatnosti. Podle této provokativní teze je francouzská akademie založena na systému kulturní výlučnosti, v němž se zkušební postupy řídí hodnotami střední třídy. Kritériem hodnocení studentů není jen čistě nestranné pedagogické posouzení studentů, ale spíše způsob jejich psaní a vystupování. Ve své analýze systému známkování Bourdieu podotýká, že „hodnocení stále častěji odráží sociální původ studentů“ (1984, s. 198). V důsledku toho zůstává akademie uzavřena dětem z pracující třídy a je prakticky obsazena třídou vzdělaných odborníků s požadovaným kulturním kapitálem.

Bourdieuovy argumenty nejsou zcela bez problémů, protože přehánějí uzavřenost akademie vůči jiným než odborně vzdělaným sociálním skupinám. Bourdieu nepřipouští žádnou pružnost procesu, stejně jako jeho formální definice pojmu habitus vylučuje jeho překonávání a transformaci. Teze o sociální předurčenosti vzdělávacích vloh a úspěchů se velmi blíží redukcionismu. Statistická korelace mezi úrovní rodinného příjmu a studentovými studijními úspěchy nemůže naznačovat, že student je hodnocen jednoduše na základě svého sociálního původu. Bourdieuovo pojetí habitusu však přesto umožňuje rozvíjet skutečně kritickou sociologii vzdělání. Vzdělání je přinejmenším částečně procesem, v němž si privilegovaná sociální skupina monopolizuje důležité kulturní instituce a zdroje a potvrzuje tak svou nadřazenost v sociální struktuře. Bourdieu zde odhaluje předpoklady, jež lze ve zkušebním procesu považovat za samozřejmé. Tento habitus není jen odrazem ekonomické základny, ale odhaluje sdílenou společnou kulturu konkrétních skupin, které se mobilizují a na základě této kultury vylučují jiné skupiny. Materiální postavení dominantní skupiny ve společnosti je v podstatě produktem kultury, na jejímž základě se skupina mobilizuje, aby pro sebe uchvátla příležitosti.

Bourdieuovy i Giddensovy úvahy o struktuře a jednání trpí různými potížemi, jimiž se budeme muset zabývat, ale dříve než to uděláme, podíváme se na třetí a poslední soubor úvah, které nacházíme v práci britských *realistických teoretiků Roye *Bhaskara a Margaret *Archerové.

Realistická sociální teorie: Roy Bhaskar a Margaret Archerová

Na počátku sedmdesátých let 20. století vystoupil Roy Bhaskar s vlivnými úvahami o filozofii vědy a stal se významnou osobností britské sociální teorie. Podobně jako Giddens a Bourdieu chápe společnost z hlediska reprodukce struktury působením individuálního jednání zprostředkovaného kulturou. Bhaskar tvrdí, že společnost sestává z jistých rozměrů reality, které nelze pochopit pouze odkazem k jednání a přesvědčení jedince. Sociální jednání má zjevné vlastnosti, které vědomí jedince přesahují. Přestože žádná instituce by neexistovala bez jedinců naplňujících role, z nichž se instituce skládá, některé vlastnosti institucí přesahují jedince, kteří je vytvářejí. Podle Bhaskara se společnost skládá z neredukovatelně *reálných* sociálních struktur.

Bhaskar podporuje Giddensovu strukturační teorii a výslovně ji vztahuje ke své vlastní práci (Bhaskar, 1979, s. 45). Svou vlastní realistickou teorii popisuje jako „transformační model sociálního jednání“ a považuje ji za slučitelnou se strukturací. Transformační model sociálního jednání tvrdí, že společnost se skládá ze struktury a jednání. Struktura předchází individuální jednání, ale může být reprodukována a transformována prostřednictvím individuálního jednání. Jedinci jsou konfrontováni se sociální strukturou, která je sice omezuje, ale v konečném důsledku je neurčuje. Svým jednáním mohou jedinci se strukturou manipulovat, mohou reinterpretovat svou situaci a vytvořit tak nové formy jednání. Tímto způsobem jsou jedinci schopni sociální strukturu pozměňovat.

Margaret Archerová ve své „morfogenetické sociální teorii“ stojí na pozici blízké Bhaskarovi (Archerová, 1995). Výrazem „morfogenetický“ označuje Archerová proces, v němž se při opakovaném sociálním jednání vytvářejí vzorce nebo „tvary“. Archerová je stejně jako Bhaskar toho názoru, že společnost se skládá z reálných sociálních struktur, které nelze redukovat na jedince. Nesouhlasí s těmi teoretiky, kteří nerozpoznávají duální povahu sociální reality a buďto zužují strukturu na jedince, nebo začleňují jedince do struktury. Podle Archerové je společnost tvořena *jak* objektivními strukturami,

tak jednotlivými aktéry. Žádná z obou zmíněných složek nemůže být odvozena od druhé nebo z ní být rekonstruována.

Archerová tvrdí, že Giddens vkládá objektivní institucionální fakt společnosti do jedince. Na rozdíl od Bhaskara považuje Giddensovu strukturační teorii za jednorozměrnou formu metodologického individualismu (Archerová, 1982, s. 458 a dále, 1988, s. 72). Ve své knize *Culture and Agency* (1988) tvrdí, že kultura se rodí z individuální činnosti, ale jakmile byla jednou vytvořena, zejména pokud je včleněna do hmotných artefaktů, získává objektivitu, která přesahuje jedince. Architektura, umělecká díla, knihy a matematické vzorce existují způsobem nezávislým na každodenním společenském styku. Autonomie kultury je podle ní rozhodující při vysvětlování sociální reprodukce a transformace. Jedinci ve společnosti jsou konfrontováni s kulturním systémem, který je na nich nezávislý. Často automaticky čerpají z nejzřejmějších prvků této kultury a využívají opakující se praktiky, které tento systém reprodukuje.

Archerová však také tvrdí, že autonomní status kultury usnadňuje změnu. Protože kulturní systém nezávisí pouze na tom, čemu lidé tady a teď věří, lze z něj čerpat různým způsobem nebo lze zdůraznit jeho zapomenuté prvky. Tímto způsobem si jedinci mohou osvojit nové formy praxe a změnit tak vzorce sociokulturní integrace ve své společnosti. V rámci kulturního systému mohou rozvinout nové vztahy a změnit tak institucionální struktury společnosti. Konkrétní jedinci si mohou povšimnout potenciálních rozporů mezi kulturními systémy a každodenní praxí a mohou jednat podle nich. Jedinci mohou čerpat z autonomních kulturních zdrojů, usměrňovat svou každodenní praxi a docílit změny nebo zachování daného stavu.

Archerové kritika Giddense má své opodstatnění. Lze však namítnout, že její vlastní „morfogenetická sociální teorie“ v jistých ohledech připomíná Giddensovu teorii a nepochybně s ní sdílí jisté problémy. Archerová používá jiný slovník než Giddens, ale její popis autonomie a funkce kulturního systému poměrně těsně navazuje na strukturační teorii. Lze tvrdit, že její představa „kulturního systému“ pracuje stejně jako Giddensova idea „struktury“. „Kulturní systém“ Archerové se skládá z různých vzorců, pravidel a myšlenek, které jsou nezávislé na jedinci, ale z nichž jedinec musí čerpat, pokud má jednat zřetelným způsobem. Kulturní systém je prostředníkem mezi institucemi sociálního systému a jedincem. Upravuje individuální praxi tak, aby mohla nastat reprodukce kultury, ale umožňuje také transformaci sociální struktury prostřednictvím individuálního jednání.

V další části této kapitoly se budeme zabývat některými nejjobecnějšími problémy tohoto způsobu teoretizování. Zmíněné problémy spočívají zejména v základním dilematu *determinismu* a *individualismu* v debatách o struktuře a jednání.